

International
**SOCIAL SCIENCES
STUDIES JOURNAL**

SSSjournal (ISSN:2587-1587)

Economics and Administration, Tourism and Tourism Management, History, Culture, Religion, Psychology, Sociology, Fine Arts, Engineering, Architecture, Language, Literature, Educational Sciences, Pedagogy & Other Disciplines in Social Sciences

Vol:5, Issue:31
sssjournal.com

pp.1219-1234
ISSN:2587-1587

2019 / March / Mart
sssjournal.info@gmail.com

Article Arrival Date (Makale Geliş Tarihi) 23/01/2019 | The Published Rel. Date (Makale Yayın Kabul Tarihi) 19/03/2019
Published Date (Makale Yayın Tarihi) 19.03.2019

POZİTİVİZM, GÖRECELİK VE SOSYAL İNŞACILIĞIN SOSYAL BİLİMLERE İLİŞKİN EPİSTEMOLOJİK YAKLAŞIMI: ÇÖZÜM ELEŞTİREL GERÇEKÇİLİK Mİ?

THE EPISTEMOLOGICAL APPROACHES OF POSITIVISM, RELATIVITY AND SOCIAL CONSTRUCTIONISM TO SOCIAL SCIENCES: IS CRITICAL REALISM A SOLUTION

Dr. Pınar FAYGANOĞLU

Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yönetim ve Organizasyon Doktora Programı, pınarfayganoglu@gmail.com, Ankara/TURKEY

Article Type : Research Article/ Araştırma Makalesi

Doi Number : <http://dx.doi.org/10.26449/sss.1322>

Reference : Fayganoğlu, P. (2019). "Pozitivizm, Görecelik ve Sosyal İnşacılığın Sosyal Bilimlere İlişkin Epistemolojik Yaklaşımı: Çözüm Eleştirel Gerçekçilik mi?", *International Social Sciences Studies Journal*, 5(31): 1219-1234.

ÖZ

Dünyayı daha iyi anlamak amacıyla bilgi üretmek ve bilim yapmak insanlığın temel amaçlarından biri olmuştur ve bilimsel faaliyetin nasıl ve ne şekilde yapılması gerektiğine dair tarih boyunca farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Uzun bir süre doğa bilimleri olarak nitelendirilen bilimlerde kullanılan ve salt gözlem ile görgülcü bir tavra dayanan Pozitivizm yaklaşımların, toplum ve bireyleri inceleyen sosyal bilimlerde geçerli bir reçete olabileceği varsayılmıştır. Bu varsayımın karşı çıkan görüşlerden olan görecelik dışsal gerçekliğin var olmadığını ve toplumsal bilimlerde söz konusu metodların kullanılamayacağını belirtmekte iken sosyal inşacılık ise gerçeğin toplumsal olarak oluşturulan betimlemelere dayandığını öne sürmektedir. Fakat, sözü edilen yaklaşımların tümünün sosyal bilimlerdeki epistemolojik durumu tam olarak yansıtmadığı değerlendirilmekte olup bahse konu düşünce bu çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Çalışmada, 'Eleştirel Gerçekçilik' yaklaşımının, sosyal bilimlerin çerçevesinde hem pozitivizmin gerçekliğini hem de görecelik ve sosyal inşacılığın bağlamsallığını belirli yönleriyle içerebileceği ve sosyal bilimlere bütüncül bir pencereden bakmaya olanak sağlayabileceği düşüncesi çeşitli önermeler ile ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Pozitivizm, Görecelik, Sosyal İnşacılık, Eleştirel Gerçekçilik

ABSTRACT

Making science to understand world better has been one of main aims of humanity and there have been different approaches on how it can be done throughout history. For a long time, Positivist approaches, which have been used by natural sciences and based on solely observation and empirical attitude, have been seen as the right prescribed for the social sciences. There are some approaches against this assumption though. For instance, relativism denies the outer reality and utters that social sciences cannot use positivist applications. Besides, social constructionism asserts that reality is based on the descriptions that are constructed socially. Yet, all these approaches fail to reveal the epistemological situation in the social sciences and this idea takes the central role of this paper. 'Critical Realism' can be the solution for this by containing both the realism of positivism and the conceptualism of relativity and social constructionism to some extent, moreover providing a more holistic view. In this paper all these assumptions are discussed.

Key Words: Positivism, Relativity, Social Constructionism, Critical Realism

1. GİRİŞ

Bilgi, en genel anlamıyla bir bilen ile bilinen arasındaki etkileşim ve/veya bağlantı sonucu ortaya çıkan ürün olarak nitelendirilmektedir. Ayrıca, bilginin sadece bilinen ile bilineni algılamasıyla ortaya çıkmadığı, hayal kurma, tasarlama, anımsama ve düşünme gibi eylemlerle de ortaya çıktığı kaydedilmektedir (Birekul, 2012: 62). Örneğin, bir insanın ağaca baktığında dallarının biçimini, yapraklarının rengini, meyvesi olup olmadığını görmesi sonucu ağacın bilgisine sahip olduğu söylenebilecektir (Paavola ve Hakkarainen, 2005:

539). Ancak, söz konusu olayın salt bu şekilde olup olmadığının tartışmalı bir konu olduğu ifadesi doğru bir çıkarım olabilecektir. Yalnızca görsel verilere dayanarak, bilimin rengi yeşil olan ağaçlar için “Yeşil renkli” kategorisi yapması, renk körü bir insan için yanlış bir bilgi olabilecektir. Sosyal bilimlerde, epistemolojik bağlamda temel olarak iki ayrımın öne çıktığı vurgulanmakta olup, söz konusu ayrımları, pozitivistler ve pozitivistimin karşısında yer alan görüşler olarak sınıflandırmak mümkündür (Tuli, 2010: 9). Benzer bir ayrımı vurgulayan diğer isimlerden olan Burrell ve Morgan’ın (1979: 3) sosyal bilimlere ilişkin olarak ortaya koydukları şema incelendiğinde, öznelci taraf ile nesnelci taraf arasındaki ayrımın oldukça net bir şekilde tanımlandığı da görülmektedir. Bu bağlamda anılan karşılaştırmalardan biri olarak, bilgi bilimsel varsayımı oluşturan pozitivism ve pozitivistimin karşısında yer alan görüşler sunulmaktadır. Ancak, söz konusu ayrıma ilişkin Burrell ve Morgan’ın (1979) ortaya koyduğu şemadan daha detaylı bir incelemeye ihtiyaç duyulduğu söylenebilecektir (Sargut, 2012: 4).

Bilimsel bilginin mutlaklığı ve algılanması, sadece bireysel boyutta değil kültürel ve bağlamsal olarak da şekillenebilmekte, bir kültürde yiyecek olarak algılanan ‘İnek’in diğer bir kültürde tapınması gereken bir obje olarak görülmesi durumunun buna örnek olarak verilebileceği değerlendirilmektedir. Ancak, mutlak bilgiye en güvenilir şekilde nasıl ulaşılabileceğiyle ilgili tartışmaların, insanlık tarihinin ilk döneminde bu yana sorulara geldiği kaydedilmektedir. Çünkü insanlar toplu halde yaşamaya başladıkları andan itibaren çevrelerine karşı sürekli bir merak içerisinde olmuşlardır. Bu bilme gayreti, insanların çevrelerinde olup bitenlerin kaynağının ne olduğunun, nasıl olduğunun, niçin olduğunun bilgisine ulaşma çabası içerisinde olmalarına ve onları felsefi, bilimsel arayışlar içinde olmaya yöneltmiştir. Bloor (1973: 174) bilgi bağlamında en önde gelen “doğru” örneği olarak kabul edildiği belirtilen bilimsel bilginin üretilmesinde, hayati rol oynayan doğal mantık kapasitemizin ve duysal tecrübelerimizin, bilgi için son derece önemli olduğunu ancak tek başlarına yeterli olmadığını ifade etmektedir. Bilginin üretim sürecindeki bağlamın, odak noktasının, kurumsal bazı faktörlerinde formüle dahil edilmesinin gerekli olduğu kaydedilmektedir (Bloor, 1973).

Bu anlamda, pozitivist paradigmanın dayattığı üzere bilimsel olarak salt duyu organlarıyla elde edilen bilginin genellenebilirliği ve “mutlak” olduğu yönündeki iddiaların sorgulanabileceği akla gelmektedir. Diğer bir deyişle, verilen basit örnekler ışığında, bilimsel bilginin epistemolojik olarak her zaman genel geçer olabileceği yönündeki ifadelerin sorgulanması gereken bir olgu olduğu değerlendirilmektedir. Bu anlamda, bu çalışmada, sosyal bilimlerin çerçevesinde, genel geçer ve tek bir doğru bilimsel bilginin elde edilip edilemeyeceği tartışılmakta, doğa bilimlerine öyküme ile sosyal bilimlerde kullanılmaya başlayan pozitivistimin, bilimsel bilginin mutlaklığı konusundaki görüşleri ve sosyal bilimlerde söz konusu mutlak yapıda bir bilimsel bilginin elde edilemeyeceğini savunan karşıt görüşler bağlamında, görecelik ve sosyal inşacılık görüşleri ele alınacaktır. Bu doğrultuda, sosyal bilimlerdeki bilgiye ilişkin pozitivism, görecelik ve sosyal inşacılık yaklaşımlarının ortaya koydukları temel varsayımların, epistemolojik anlamda çeşitli sorunlarının olabileceği ve bu sorunun eleştirel gerçeklik çerçevesinde çözümlenebileceği düşüncesi tartışılacaktır.

2.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Pozitivism ve Bilimsel Bilgi: Mutlaklık, Genel-Geçerlik

Pozitivism’in felsefi olarak sistematikleştirilerek kullanılmaya başlanmasının Fransız düşünür Auguste Comte tarafından gerçekleştirildiği, Comte’cu pozitivistimin temellerinin Aydınlanma döneminin ünlü isimlerinden olan İngiliz düşünür Francis Bacon’a kadar götürülebileceği belirtilmekte olup, pozitivistimin Avrupa’da özellikle din dışı veya din karşıtı bir bilimsel dönemde ortaya çıktığı kaydedilmektedir (Korkmaz, 2012: 25). Akımın temelde ne söylemek istediğini daha iyi anlamak adına, pozitivistimin doğduğu konjonktüre değinmenin faydalı olabileceği düşünülmektedir. Pozitivism temeli oluşturan ‘düzenlilik kuramı’ çerçevesinde pozitivism, genel yasa koyucu bir duruş sergilemekte ve en genel ifade ile Hume’cu nedensellik görüşünü benimsemektedir. Söz konusu durum ise, birinci tipte bir olay gerçekleştiğinde söz konusu durumu her zaman ikinci tipte bir olay izleyecektir şeklinde açıklanabilecektir. Başka bir ifade ile pozitivism, sosyal dünyada ne olup bittiğini, onu oluşturan unsurlar arasındaki ilişkileri ve nedensel ilişki ağlarını temel almaktadır (Burrell ve Morgan, 1979: 5). Genel anlamda pozitivistimin ortaya çıktığı zamandan o tarihe kadar olan tarihi süreçte, görece hakim konumda olan teolojik ve metafizik temelli açıklamaların reddedilerek, bilimin bunların etkisinden kurtulması gerektiği düşüncesinin yaygın olduğu ve Aydınlanmacı akıl bağlamında daha çok gözlem ve deney temelli somut oluşum ve olguları incelemeye özellikle önem veren bir yaklaşımın yayılmaya başladığı ifade edilmektedir (Olca, 2012: 20). Bu anlamda, pozitivistimin duysal veriler dışındaki her türlü bilgiyi reddettiği söylenebilecektir. Buna ek olarak, ilgili yazında, iki tür pozitivistimden söz edilmektedir. Bunlardan ilki, Auguste Comte’un pozitivistimi

veya klasik pozitivizm olarak adlandırılmakta; diğeri ise, Viyana Çevresi düşünürlerinin görüşlerinde ortaya çıkan post-pozitivizm ya da mantıkçı pozitivizm olarak nitelendirilmektedir (Korkmaz, 2012: 27). Ayrıca, söz konusu yaklaşımların temelde aynı söyleme bağlı kaldıkları ve yorumsal olarak aralarında farklılıklar oluştuğu söylenebilecektir. Mantıksal pozitivizm de temelde, bilimi metafiziksel sorunlardan arındırmayı hedeflemektedirler. Bu bağlamda, mantıksal pozitivistler iki temel sorunu ele almaktadır. Bunlar; anlam ve anlamsızlık olarak aktarılmakta ve temelde, bir önermenin anlamının, onu doğrulama yöntemi ile doğru orantılı bir biçimde gerçekleştiğini savunmaktadırlar. Başka bir ifade ile bir önerme, doğrulanabiliyor ise, söz konusu önerme anlamlıdır. Mantıksal akıl yürütme (duyular yolu ile) ile bilimsel deney, bilginin temel kaynakları olarak kabul edilmektedir (Schlick, 1999: 41).

Pozitivizmin tarihsel çerçevede temel noktalarına değindikten sonra bu aşamada, söz konusu akımın bilimsel olarak nerede durduğuna ve bilimsel bilgiye yaklaşımına ilişkin hususlara değinilecektir. Bu bağlamda, bahse konu yaklaşımın önde gelen isimlerinden olan Auguste Comte'un "Pozitif felsefenin temel özelliği, bütün olayları tabii değişmez kanunlara bağlı olarak kabul etmesidir. Bütün çalışmalarımızın amacı, bu kanunların keşfi ve onları mümkün olan en az sayıya indirmektir." şeklindeki açıklamasının, pozitivizmin temel özelliklerine ilişkin hususları kabaca özetlediği söylenebilecektir (Turner ve diğerleri, 2010: 29). Buna ek olarak, Comte'un pozitivizm çerçevesindeki amacının; olayların oluş şartlarını inceleyerek, aralarındaki ilişkileri çeşitli kıstaslara göre sıralayarak, onları bir şekilde birbirine bağlamak ve buradan da genel, değişmez yasalara ulaşmak olduğu, söz konusu yaklaşımın somutun dışındaki her türlü bilimsel tutumu geçersiz saydığı belirtilmektedir (Turner ve diğerleri, 2010: 38). Comte'un fikirlerinin yanında, pozitivizmin genel anlayışının bilginin gözleme ve deney dayalı bir olgu olarak karşımıza çıktığı kaydedilmektedir. Bu çerçevede, bahse konu görüşün birbiri ile ilişkili üç genel özelliğinin bulunduğu ifade edilmekte olup, bunlardan ilkinin bilginin sadece deney üzerinde temellendirilebilir bir öge olarak nitelendirildiği, diğerinin bilimsel yöntemin tek ve salt yöntem olduğu, sonuncusunun ise kural koyucu önermelerin bilginin geçerliliğine ilişkin bir ölçüt olmadığını, esas ölçütün olgular olduğu görüşlerine dayandığı belirtilmektedir (Demeritt, 2002: 768). Yukarıda ifade edildiği üzere, görgülcü bakış açısından, bilim adamları tarafından gerçekleştirilen çaba, deney ve gözleme dayanmakta ve mutlak bilginin kaynağı olarak bu faaliyetler gösterilmektedir. Bir başka ifade ile geleneksel görgülcüler, deneysel olarak denk kuramlarda yapılan seçimin aslında rastgele olduğunu, bu yüzden bilimsel bir nitelik taşımadığını ve deneysel bilginin de gözlenemez alana kadar yayılamayacağını iddia etmektedirler (Boyd, 1999: 218). Gözlem ve deney, en temelde, bir veri toplama sürecine atıfta bulunmakta ve pozitivistlere göre bilim adamının söz konusu veri toplama süreçlerinde kişisel eğilimlerini ve yorumlarını sürece dahil etmedikleri düşünülmektedir (Korkmaz, 2012: 25). Pozitivizmin bu temel varsayımının altında ise, bilimsel bilginin özünde değerleri barındırmadığı, doğal gerçekliklerin değerlerden bağımsız olduğu düşüncesinin yattığı belirtilmektedir. Bu anlamda, gözlem ya da deneyin bilimsel olarak güvenilirlik ve geçerlilik kıstaslarına uygun olarak yapılması gerektiği, bunun için ise nesnel değerlerin temel kıstas olduğu ifade edilebilecektir. Söz konusu bu durumun sağlanabilmesi için ise, bilim adamının olgulara yaklaşımında birtakım kişisel saplantı, gizli/örtük önyargı veya inançların etkisinde kalmamasının yattığı, bunların sağlanması ile de değer yargılarından uzak bir bilimsel bilginin elde edilebileceği kaydedilmektedir (Korkmaz, 2012: 25). Pozitivizm, birden fazla boyutu kapsamakta olup, anılan boyutlar ister doğrulayıcı ister yanlışılayıcı duruşları savunsun, bilimsel bilginin temelde birikerek çoğaldığını ileri sürmektedir (Burrell ve Morgan, 1979: 5).

Pozitivist bilim adamlarına göre; doğal dünyaya ilişkin 'gerçekler', bilimin 'belirleyici' (*constitutive*) değerlerine dayanan ve kabul edilebilir bilimsel uygulamalar çerçevesinde bireysel olarak icra edilen yansız, objektif gözlemlerden gelmektedir (Longino, 1983: 8). Pozitivist pencereden bakıldığında, bahse konu yaklaşımın temelinde 'Pozitivizmde geçerli olan bilgi pozitif bilgidir' varsayımının yattığı, pozitif bilgi olarak nitelendirilen ögenin ise bir olayın bir diğeriyle açıklamaya çalışıldığı çabaya atıfta bulunduğu, halihazırda bilimlerin yalın oldukları oranda pozitif seviyeye ulaşabilecekleri, doğada zorunlu ilişki ve bağlantılardan ziyade evrensel yasaların bulunduğu ve bilimin görevinin bu yasaları sistematik olarak tespit etmek olduğu belirtilmektedir (Bingle ve Gaskell, 2006: 190). Pozitivizm savunucularına göre bilgi; sayılar ile ifade edilebilmeli ve istatistiksel açıdan analizlerin yapılmasına elverişli bir özellik taşımalıdır (Radford, 1992: 411). Bunun yanında, pozitivist anlayışa göre; bilimsel bilginin somut gerçekliğin insan zihni tarafından kavranan bir olgu olduğu, bu nedenle somut gerçeklik dışındaki her şeyin bilimin bağlamı dışında sayılması gerektiği, bilimsel çabanın ana nedeninin, somut gerçeklik alanında var olan olayları ve bunlarla bağlantılı olguları 'açıklamak' olduğu kaydedilmekte olup, pozitivist paradigmanın söz konusu 'açıklama' amacıyla tümdengelim mantığının esas olduğu belirtilmektedir (Korkmaz, 2012: 22-23). Korkmaz (2012: 23) pozitivist paradigma bağlamında, bilimsel bilginin elde edilme sürecinin çeşitli

aşamaları bulunduğunu, burada gözlem ve deney yoluyla elde edilen verilerin incelenen olgular için bir açıklama sunmasının gerekli olduğunu, bu açıklamaların daha sonra kuram, model ve diğer açıklayıcı mekanizmalara dönüştürülebileceğini ve burada yaratıcı düşüncenin önemli bir rol oynadığını belirtmektedir. Bu çerçevede, pozitivistler için, nesnel görgül kanıtlara dayanarak değerlendirme yapma ve bu anlamda belirli bir amaç birliğine ulaşma eylemlerini içermesi nedeniyle bilim, diğer insani faaliyetlerden farklıdır. Pozitivistler için oluşan amaç birliğinin doğru ve mutlak bilgiyi ortaya çıkaracağı varsayıldığı ayrıca vurgulanmaktadır (Bingle ve Gaskell, 2006: 190). Bu anlamda, söz konusu yaklaşım bağlamında; deney ve gözlem ile tek, kesin, doğru, mutlak, genel-geçer bilgiyi elde etmek mümkün olduğu söylenebilecektir. Diğer bir ifadeyle, pozitivist benimsenmiş bilim adamlarına göre bilimsel bilgi deney ile elde edilebilen ve farklı araçlar ile aynı sonuçları veya aynı sayısal değerleri bulmamıza olanak sağlayan bilgidir (Radford, 1992: 411). Bu bağlamda, pozitivist bilimsel bilgi için, görgül test edilebilirlik önemli ve genel-geçer bilgi için gerekli bir unsur olmaktadır (Korkmaz, 2012: 42). Ancak, pozitivist bilimsel bilgi anlayışının deneysel tabanına karşın, salt bir deneycilik olarak algılanmaması gerektiği, olgular arası ilişkilerin sadece betimleyici ifadelerle anlatılmasının bilim için yeterli olmadığı, bilimsel bilginin belirli bir sistematik düşünce akışı şeklinde ortaya koyularak incelenen olguya dair gerçeklikleri genellemelere varmayı sağlayacak şekilde oluşturulmasının gerektiği dile getirilmektedir (Longino, 1983). Bunun yanında, bilimsel bilginin niteliklerine ilişkin pozitivist anlayışın bir diğer temel kabulünün de bilgiyi dile getiren önermenin olgusal olarak sınanabilir olması oluşturmaktadır (Korkmaz, 2012: 42). Başka bir ifade ile duyusal deney ve mantıksal çıkarımlar ile oluşturulan bir önerme, test edilip doğrulanabiliyor ise, söz konusu önerme anlamlıdır ve mutlak (Schlick, 1999: 41). Buna ek olarak, pozitivist görüş çerçevesinde, bilimsel bilgi; ona ilişkin önermenin veya iddianın ilk mantığına doğru geriye dönük olarak izlenerek bu süreçte gerekli denetimlerin uygun metot ya da araçlarla standartlara göre yapılması sonucu elde edilen bir olgu olduğu kaydedilmektedir (Barnes, 1985: 67). Bingle ve Gaskell (2006: 192) pozitivist bakış açısına göre, bilim adamlarının gerekli değer ölçütlerine başvurmalarına rağmen yaptıkları hataların, bilginin yayılımı sürecinde diğer bilim adamları tarafından nesnel olarak yapılan araştırmalarda tekrar gözden geçirildiğini, nihai onaylama ve amaç birliğinin ise sınanan bilginin doğrudan bağlantılı ya da ilgili konuda dolaylı olarak yapılan tekrarlar sonucu elde edildiğini belirtmektedirler. Bu anlamda, bilim adamları topluluğunun yaptığı tekrar denemelerinin, mutlak bilgiye ilişkin amaç birliği (*konsensüs*) için gerekli olmadığını ancak, anılan bilginin var olana yeni bir katkı sağlayıp sağlamadığına ilişkin bir onay mekanizması gibi algılanması gerektiği kaydedilmektedir (Bingle ve Gaskell, 2012: 192). Bunun yanında Barnes'a (1985: 67) göre güvenilir olarak nitelendirilen gözlemler, herhangi bir insanın normal bir algı kapasitesi ile yapabileceği bir işlem olup, kabul edilebilir yasa ya da kuram ise herhangi bir insanın normal bir zihinsel kapasitesi ile doğrulayabileceği bir olgu olarak tanımlanmaktadır. Korkmaz (2012: 29) pozitivist bilim adamlarının, kurmaların, doğruluk ve yanlışlıkları sistematik gözlem ya da deney ile değerlendirilebildiğini ve bunların da evrensel olarak nitelendirilebilecek kıstaslar ışığında icra edilmesi gerektiğini, şayet bir önermenin doğruluğu ve yanlışlığı deney veya gözlem yoluyla elde edilemiyorsa bilimsellikten söz edilemeyeceğini belirttiklerini kaydetmektedir.

Pozitivistizmin temelindeki düşüncelerden olan mutlak ve doğru bilginin deney ve gözleme dayanarak elde edilmesi varsayımı, söz konusu yaklaşımın temel aldığı bilimsel türe ilişkin de çeşitli ipuçları vermektedir. Bahse konu anlayış bağlamında, bütün bilgi formlarının ölçüsü doğa bilimleridir (Korkmaz, 2012: 86). Çünkü söz konusu bilimlerin, doğayı bir tekrar ve süreklilik alanı olarak gördükleri ve bu tekrar ve sürekliliğin ise olgularla açıklanması halinde yasaların ortaya çıkacağını, bu anlamda bahse konu bilimlerin doğayı genel yasalara göre açıklamaya çalıştığı kaydedilmektedir (Paavola ve Hakkarainen, 2005: 546). Ayrıca, doğa bilimlerinin; görgül, açıklayıcı olduğu, tümdengelim ve nedensellik mantığına dayandığı ifade edilmektedir (Korkmaz, 2012: 86). Pozitivistizmin temelde doğa bilimlerini örnek alan yapısı ve görgül varsayımına dayanması sebebi ile bilimsel bilginin dış dünyadan üretildiğini ve bu bağlamda da dış dünyayı temsil ettiğini öngörmektedir (Sunar, 1999: 15). Pozitivist görüş bağlamında, tüm bilgilerin mutlaklıyet, doğruluk ve genel-geçerlik ölçüsünün doğa bilimleri olduğu varsayımı altında, tüm bilimsel faaliyetlerin doğa bilimlerini taklit ederek, mutlak bilgiye ulaşabileceği ifadesi yanlış bir ifade olmayacaktır. Buna bağlı olarak, pozitivist duruş içinde yapılan sosyal bilimlerin de deney veya gözleme dayanarak doğru, mutlak ve genellenebilir bilgiye ulaşabileceği söylenebilecektir. Bu doğrultuda, pozitivistler açısından bütün alan ve yaklaşımlarının farklılıklarıyla bir tekil doğal sistemde bütünleştiği, bu şekilde toplumda da tek bir gerçeğin ve tek bir yöntemin bulunduğu ve bu nedenle, doğa ve toplum olgularının tek gerçeğe dayalı bir bilimsel yaklaşımla kavranabileceği vurgulanmaktadır (Yıldırım, 2004: 108). Söz konusu doğa bilimlerine öykünmecî pozitivist paradigmanın bir yansıması olarak, toplumsal araştırmaların da toplumu dışsal dünyaya ait algılanabilir bir gözlem ve deney alanı olarak gördüğü ifade edilmektedir (Swingewood, 1998: 67). Longino (1990: 21) görgülcü bakış açısına göre, bilimsel önermelerin doğa veya topluma ilişkin genel

iddialar öne süren ve görgül olarak kontrole açık önermeler olduğunu, söz konusu önermelerin ancak test edilebilir, tahmin edilebilir sonuçlara sahip olmaları halinde, tam olarak bilimsel bilgi olarak kabul edilebileceğini ifade etmiştir. Ayrıca pozitivist düşüncenin, bilimin yöntemsel olarak tek düzelğine yaptığı vurguyla toplumsal olay ve olguların da doğa bilimi yöntemleriyle açıklanabileceğini ileri sürdüğü, bahse konu durumun da sosyal bilim çalışmalarında katı bir olgu-değer ayrıştırmasının ortaya çıkmasına neden olduğu kaydedilmektedir. Bu bağlamda, sosyal bilimlerde de araştırmacının değer yargılarından uzak olabileceğinin varsayıldığı belirtilmektedir (Agrwal, 1995: 433). Buna ek olarak, pozitivist paradigmanın doğada içkin olan evrensel yasaların benzerlerinin, toplumsal doğada olarak nitelendirdikleri sosyal bağlamda da bulunduğunu, bu nedenle toplumlara ve bireylere ilişkin sosyal bilimlerin, doğa bilimlerinin kanunlarını toplumsal dünyayı gözlem yoluyla izleyerek ortaya çıkarmaları gerektiğini vurguladığı dile getirilmektedir (Korkmaz, 2012: 28). Turner ve diğerlerinin (2010: 33) aktardığına göre, pozitivistimin önde gelen isimlerden Auguste Comte sosyal bilimlerin temel amacının; sosyal olayları düzenleyen kanun benzeri olguların keşfedilmesi ve bu olguların dayandığı doğal kanunların incelenerek bu kanunların aralarındaki ilişkilerle benzerlik ve art arda gelişlerine göre bir mantıksal çıkarım sağlanması olduğunu kaydetmektedir. Pozitivizmin sosyal bilimlere ilişkin olarak ortaya koyduğu temel hususlar bağlamında, sosyal bilimler yoluyla elde edilen bilimsel bilginin, insan ve toplum davranışının yasalarına ilişkin keşiflerden elde edildiği söylenebilecektir. Bu anlamda, Longino'nun (1990: 88) da belirttiği üzere, pozitivist görüş çerçevesindeki sosyal bilimsel bilgi de 'belirleyici' (*constitutive*) bir niteliğe sahip olmalıdır. Belirleyicilik ile kastedilenin ise kabul edilen bilimsel uygulama ve bilimsel metod anlamında kabul edilebilir olarak belirlenen kurallar olduğu ifade edilmektedir (Longino, 1990: 4). Bu çerçevede, sosyal bilimlerde veri toplama amacıyla kullanılan ölçeklerin, sosyometrilere vb. istatistiksel araçların doğa bilimlerine öykünmeyi telkin eden pozitivist paradigmandan kaynaklandığı kaydedilmektedir (Hekman, 1999: 54). İfade edilenler çerçevesinde, pozitivist görüş bağlamında sosyal bilimlerde de doğa bilimlerinin yöntemlerinin kullanılarak mutlak, doğru ve genel-geçer bilginin elde edilebileceği, toplumsal öğelerinde kanunlarının olduğu ve bunlara ulaşılabileceği söylenebilecektir.

Pozitivizmin bilime, bilimsel bilgiye ve sosyal bilimler bağlamındaki görüşlerine ve temel varsayımlarına değindikten sonra, izleyen bölümde pozitivism karşıtı görüşlerden görecelik ve sosyal inşacılık yaklaşımlarına ve söz konusu görüşlerin bilimsel bilgi konusundaki varsayımlarına değinilecektir.

2.2. Görecelik ve Sosyal İnşacılık: Bilimsel Bilgi ve Bağlamsallığı

Bilimsel bilginin mutlak olup olmadığı ve geçerliliği hususu, yukarıda değinildiği üzere, çeşitli yaklaşımlar tarafından farklı olarak değerlendirilmektedir. Bu farkın en önde gelen sebeplerinden birisi bilimsel bilginin nasıl ortaya çıktığı ve oluştuğuna ilişkin olarak dile getirilen farklı fikirlerdir. Bahse konu durum, sosyal bilimler bağlamında üretilen bilimsel bilgi için de karmaşık bir tablo önümüze koymaktadır. Söz konusu fikirlere örnek olarak, bu çalışmada pozitivism karşıtı görüşlerden, son dönemde görece artan bir ilgi ve merak ile çalışmalara konu olduğu ifade edilen 'Görecelik' (*Relativism*) ve bununla bağlantılı olarak 'Sosyal İnşacılık' (*Social Constructionism*) yaklaşımlarına değinilecektir.

Görecelik, gerçekçiler tarafından işlevselciliğe verilen bir isim niteliğinde olup üç farklı görüşü barındırmaktadır. Bunlar; her inanışın en az diğeri kadar iyi olduğunu savunan ilk görüş, 'doğru'nun belirsiz bir kavram olduğunu ve doğrulama süreçleri bağlamında birçok anlamının bulunduğunu ifade eden ikinci görüş ve belli bir toplumun bir ya da farklı araştırma alanlarında kullandığı doğrulama süreçlerine, aşına olan tanımlamalar olmadan, gerçeklik ve akılcılık kavramlarından bahsetmenin mümkün olmadığını aktaran üçüncü görüştür. Bu anlatınlar çerçevesinde, görecelik yaklaşımı savunucularının üçüncü tanıma yakın durdukları aktarılmaktadır (Rotry, 1991: 23). Görecelik düşüncesi en kaba tanımıyla, bütün bilgi veya bilgi olarak bireyin düşüncesinde yer alan olguların, bizzat kendi ya da bulunduğu topluluk tarafından ortaya konulan ölçüt veya duygular ile görecelik olarak elde edildiğini, bireyin bu anlamda yalnızca fenomenleri ve onlar arasındaki ilişkileri bilebileceğini öne süren yaklaşım olarak açıklanmaktadır (Bolay, 2004: 179). Görecelik, aynı pozitivism gibi, birçok farklı türü olan ve yaklaşımları açısından farklılıklar taşıyan bir düşünce sistemi olarak karşımıza çıksa da temel kabulleri bakımından ortak bir payda olduğu söylenebilecektir (Altınal, 2010: 78). Söz konusu temel varsayımların ise ne deneyim ne de dünya ya ilişkin düşüncelerimizin tek, değişmez ya da genel-geçer bir kavram çerçevesinin bulunmadığı ve buna gerek olmadığı, kavramsal çerçevelerin kültür, zaman ve topluluklarda derinden farklılaşabilen ve bu anlamda çeşitlilik gösteren bağlantıları olduğu belirtilmektedir (Fay, 2005: 111). Buna ek olarak, göreceliğin en iyi mutlakiyetçilik (*absolutism*) yaklaşımının tersi olarak tanımlanabileceğini ve söz konusu durumun iki şekilde ortaya çıkabileceği aktarılmaktadır. Bunlardan ilkinin varlık bilimsel olarak gerçekliğin tek, nesnel ve doğru olarak ifade edilen kategorisinin olamayacağı düşüncesi oluştururken, diğeri bilgi

bilimsel bağlamda ortaya çıkan ve bilimsel faaliyetin veya bilginin değerlendirilmesi ve kıymetlendirilmesi için sadece bir tek doğru yolun olduğunu iddia eden düşüncenin reddini içeren yaklaşım oluşturmaktadır (Luper, 2004: 274). Adi ve Shapin (1991: 15) tarihsel bağlamda inceledikleri görecelik yaklaşımının, bilimi değerlendirmesi anlamında iki temel görüşü bulunduğunu aktarmaktadırlar. Bu bağlamda söz konusu görüşlerden ilkinin, görecelik düşüncesini benimseyenlerin ‘doğru/mutlak’ ile ‘genel olarak geçerli’ olgularını, ‘güvenilir’ olgusundan ayırma çabaları olduğunu ifade etmekte olup, göreceliğin herhangi bir iddianın güvenilirliğinin bizim genel-geçer yargularımızla değerlendirilemeyeceğini, zira bizim için geçerli olanın diğer bir bağlamda işe yaramayabileceğini vurguladığını kaydetmektedir. Bu çerçevede, görecelik düşüncesinin aslında yerel (*localist*) bir yaklaşım olarak algılanması gerektiği, göreceliğin analiz etmek istediği hususun ise yerel güvenilirliğin ne ile sağlandığı ve bunun temel ölçütleri olduğu ifade edilmekte olup, böylece bilimsel bilginin bağlamsallaşımının belirtilmek istendiği dile getirilmektedir (Adi ve Shapin, 1991: 15). Göreceliğin ikinci temel görüşünün ise bilginin pratik hayatta gömülü olduğunu, bu manada bilginin kullanımının tecrübe ve alınan kararlar çerçevesinde sürekli olarak revize edilebileceğini, söz konusu durumun da anlamın bağlamsallığına atıfta bulunduğunu ifade ettiği belirtilmektedir (Adi ve Shapin, 1991: 16). Boghossian’ın (2006) “*Fear of Knowledge*” adlı kitabına ilişkin kaleme aldığı eserinde Zimmerman’ın (2007: 3) Boghossian’ın bilgi bilimsel nesnellığe çeşitli yönlerden karşı çıktığını, bu karşı çıkışın altında ise bilginin üretildiği fiziksel ve/veya sosyal koşulların etkisini kaçınılmaz olarak taşıyacağı kabulünün yer aldığını belirtmektedir. Aynı doğrultuda, göreceliğin düşünme mantığına uygun olarak verilen bir örnekte ise; masanın belirli bağlamlarda ve ortamlarda bir mobilya olarak kabul edilebileceği, aslında masanın gerçekliğinin göreceli olduğu, belirli bir bağlam içerisinde ona “masa” isminin verilebileceği ve kategorik olarak bir sandalyeden ya da bir sehpadan ayrıldığı için ayrı bir nesneden bahsedilebileceği aktarılmaktadır. Buna ek olarak, aynı olgunun bir marangoz tarafından üretimi sırasında veya bir eskici tarafından satın alınması halinde başka başka şekillerde algılanarak anlamlandırılabilirliği, bundan dolayı bahse konu durumun masanın maddi gerçekliğinin bulunduğu bağlama göre belirlendiği şeklinde belirtilebileceğini, ancak bu ifadenin masanın gerçekliğini reddetmek anlamına gelmediği, bu çerçevede görecelik yaklaşımının idealist tutumdan uzak olduğu belirtilmektedir (Edwards, Ashmore ve Potter; 1995: 26). Görelilik temelde, bilimsel bilginin deneyimler üzerine kurulduğunu ve söz konusu bu bilginin de gerçek olmasa dahi, en iyi tahmini sunduğunu savunmaktadır (Rotry, 1991: 23). Kısacası, genel anlamdaki görecelik yaklaşımının bilgi konusunda, pozitivizmin karşısında yer aldığı ve bu anlamda evrensel mutlak ve genellenebilir bilgiyi reddettiği söylenebilecektir. Göreceliğin bir türü olan epistemolojik görecelikte benzer ön kabuller ile bilişsel, estetik, etik veya inançsal iddia ve önermelerin; deneyim veya eylemlerin içeriğine, anlamına, gerçekliğine, doğruluğuna ve ussallığına sadece belirli bir kavram sistemi içinden erişilebileceğini ifade etmektedir (Fay, 2005: 112). Bu çerçevede, epistemolojik göreceliğin evrensel olarak uygulanabilir bilimsel standartları reddettiği, nesnellik konusundaki birçok ön kabule karşı çıktığı, anlatılan bu nesnellik ve bilimsel bilginin mutlaklığı hikayesinin inandırılacağını artırmak amacıyla zaman zaman Kuhn (1970) tarafından ifade edilen ‘kitle imkan yöntemleri’ ile ya Rorty (1984) tarafından kullanılan ‘bilim adamalarının dayanışma içinde çalıştığı’ yanılışmasını kullanarak, ya da sadece tartışmanın devam etmesini sağlamak gibi yollara başvurulduğu kaydedilmektedir (Luper, 2004: 272). Ayrıca epistemik göreceliğin, bireylerin düşünme şekillerinin kavramsal sistemleri tarafından belirlendiğini, buna göre algılarında, dahil olunan dil bilimsel sisteme bağlı olarak farklı biçimde örgütlendiği vurgulanmakta olup, bu noktada aktarılmak istenenin, duyumlarımızın farklı kavramsal sistemlerde yaşayan insanlarınkinden farklı olmasının yanı sıra, düşünce biçimlerimizin de farklı olabileceği hususu olduğu kaydedilmektedir (Fay, 2005: 113). Bu çerçevede, örneğin, bireyin düşüncesini yöneten ilkelerin, batılı bir bağlamda yaşamayan ya da ilkel toplum insanların düşüncelerini yöneten ilkelerden farklı olduğu, bunun da kaçınılmaz olarak evrensel olduğu kabul edilen mantık yasalarının aslında evrensel olmadığı sonucuna ulaşılabileceği belirtilmektedir (Fay, 2005: 113).

Görecelik yaklaşımının özellikle de epistemolojik göreceliğin, sosyal bilimlerdeki bilimsel bilgi konusundaki varsayımlarının da bilginin bağlamsallığı iddiası üzerine kurulu olduğu söylenebilecektir. Bu çıkarımın aslında, bağlamın ussal faaliyeti etkilediği her yerde görecelikten söz edilebilmesi, temel iddiasına dayandığı kaydedilmektedir (Longino, 1990: 221). Sosyal bilimlerde neredeyse yirminci yüzyılın ikinci yarısından bu yana devam eden tartışmanın aslında iki temel bilgi kuramına dayandığı ve bunlardan ilkinin de toplumsal dünyanın da tıpkı doğal dünya gibi olduğunu ve bu nedenle doğa bilimi yöntemleri ile anlaşılabilirliğini öne süren pozitivist açıklama olarak ifade edilebileceği dile getirilmektedir (Kasapoğlu, 1992: 201). Tartışmanın diğer ucunu ise, toplumsal dünyanın doğal bir gerçeklik gibi ele alınamayacağını, toplumsal bilimler için esas olanın ‘anlama’ olduğunu, anlamının da kavramsal olarak durum/bağlam bağımlı bir olgu olarak ele alınması gerektiğini savunan düşünceler oluşturmaktadır. Bu bağlamda, göreceliğin ikinci kategori altında incelenebilecek bir yaklaşım olduğu değerlendirilmektedir. Bu anlamda,

sosyal bilimler bağlamında ele alınan göreceliğin; yapı olarak tasarlanan toplumdaki ziyade, anlam olarak tasarlanan toplum ile ilgilendiği ifade edilmektedir (Yıldırım, 2004). Bunun yanında, görecelik yaklaşımını savunanlar; epistemik ilkelerin farklı gruplarından ortaya çıktığı çağlara kadar çeşitli yönlerden farklılıklar arz ettiğini, söz konusu ilkelerin kültürel ya da tarihsel düzeneğin uygulanışından kaynaklandığını, bahse konu ilkelerin, birbirlerinden farklı ve yalnızca bir kavramsal sistem ile uyumlu tarihsel veriler olduklarını, bu nedenle bir sistemin diğer bir sistemi yargılaması ya da değerlendirmesi zor hatta imkansız olduğunu dile getirmektedirler (Edwards; Ashmore ve Potter, 1995: 26). Göreceliğin, bilginin kıymetlendirilmesi konusunda ifade edilen fikirleri dikkate alındığında, pozitivistlerin öngördüğü üzere, bireyin ya da bilim adamının yansız bir duruş sergilemekten uzak olduğu söylenebilecektir. Konuya ilişkin olarak Fay (2005: 117), Salem kolonisinde yaşayan bireyler için cadıların varlığının kabul edilebilir bir olgu olarak nitelendirilebilirken, çağdaş bilimsel toplumlarda cadıların varlığı kabul edilemez bir konu olduğunu, bu çerçevede göreceliğin, nesnel ve objektif bir bilimsel bilgiyi dışlayıp, bireylerin duygu ve düşüncelerinden bağımsız bir doğruluk düşüncesini kabul etmediğini kaydetmektedir. Buna ek olarak, bilginin toplumsal olarak oluşturulan grupların ortak bilinç faaliyetlerinin sonucunda ortaya çıktığı, bu anlamda birey temelli klasik bilgi bilime dayalı olarak üretilen sosyal bilimin bütüncül bakış açısını kaçırdığı, toplumun matematiksel olarak bireylerin toplamından daha fazlası olduğu ve bu anlamda göreceliğin sosyal bilimler açısından büyük önem taşıdığı ifade edilmektedir (Birekul, 2012: 64). Toplumsal fenomenleri ortaya çıkaran sosyal eylemlerin ancak bireyin toplumsallaşması ile oluştuğu, bu anlamda toplumsal olgulara ilişkin olarak ortaya çıkan bilginin, bireyin toplum ile etkileşiminden doğduğu, nihayetinde epistemolojik olarak göreceliğin sosyal bilimlerdeki bilgiyi betimlemede diğerlerine göre açıklayıcılık gücünün daha üstün olduğu belirtilmektedir (Luper, 2004). Epistemolojik görecelik düşüncesi çerçevesinde, bilimin verili bir önermeyi, ait olduğu ya da olduğunu düşündüğü grubun standartlarına göre değerlendirdiği ve ancak o standartlar ölçüsünde bildiği, başka bir grubun standartları dahilinde olan bilgiyi bilemeyeceğini vurguladığı yukarıda belirtilmektedir. Benzer şekilde bu çerçevede, epistemolojik görecelik bağlamında dile getirilen hususların bizi, bilginin sosyal olarak inşa edildiği düşüncesine götüreceği dile getirilmektedir (Zimmerman, 2007: 6). Zira radikal olmayan ve ılımlı olarak nitelendirilen görecelik yanlısı araştırmacıların kendilerini sosyal inşacı görüşle birlikte andıkları, hatta göreceliğin inşacılık ile daha iyi anlaşıldığını ifade ettikleri kaydedilmektedir (Altınal, 2010: 76). Bu çerçevede, bu araştırmanın amaçları doğrultusunda, sosyal inşacılık olarak ifade edilen yaklaşıma ve söz konusu yaklaşımın sosyal bilimler konusundaki fikirlerine değinmekte fayda olduğu değerlendirilmektedir.

Sosyal inşacılık da yukarıda değinildiği üzere, pozitivist görüşlere karşı konumda yer alan bir yaklaşımdır. Sosyal inşacı görüşün gerçeklik, bilgi, bilimsel faaliyet ve bu bağlamda bilginin genel-geçer olması konusunda görüşlerinin, bazı yönlerden görecelik yaklaşımına yaklaştığı söylenebilir. En kaba haliyle sosyal inşacılık, gerçek bilimin kuram bağımlı olduğunu öne sürmekte ve bilim adamlarının araştırdığı dünyanın, kendileri tarafından teorik temeller taban alınarak inşa edilmiş bir dünya olduğunu savunmaktadır (Boyd, 1999: 203). Bilginin birikerek ilerlediğini öne süren pozitivistizmin temel söylemlerinin aksine sosyal inşacılık, yeni oluşan kuramın meşruluğu için diğer kuramın yıkılması gerektiğini öne sürmektedir (Boyd, 1999: 205). İnşacı görüş çerçevesinde, bireyin gerçekliğin eksik ya da farklılaştırılmış bir görüntüsünü göremediğini, çünkü gerçeklik olarak nitelendirilen durumların bireyin bizzat gündelik konuşmaların/tecrübeleri içerisinde inşa edildiğini, bu anlamda gerçekliğini müşterek ve sosyal bir ürün olduğunu dile getirmektedir (Kukla, 2000: 5). Sosyal inşacılığın önemli isimlerinden olan Berger ve Luckmann'ın (1991) kaleme aldığı "*The Construction of Social Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*" adlı eserde, söz konusu yaklaşımın temel varsayımlarına ilişkin olarak çeşitli tartışmalar yer almaktadır. Bu bağlamda, Berger ve Luckmann'a (1991: 27) göre, bilgi gerçekliğin sosyal inşası sonucu ortaya çıkan bir üründür ve bahse konu toplumsal gerçeklik kendi başına özerk ve bağımsız bir olgu değildir. Toplumsal olarak inşa edilen ve sosyal olarak üretilen gerçeklik, belli bir anlam sistemi süreçlendirilmektedir (Berger ve Luckmann, 1991: 33). Berger ve Luckmann'ın inşacılık bağlamındaki görüşlerinin, toplumun nesnel gerçekçiliğini ve öznel anlamlandırmayı bir nevi bütünleştirme uğraşı olarak değerlendirildiği ifade edilmektedir (Birekul, 2012: 65). Bunun yanında, Berger ve Luckmann'ın insanların öznel süreçlerini, nesnel gerçeklikler ile bağdaştırma çabalarının, toplumu insan ürünü bir olgu olarak görmelerinde önemli bir rol oynadığı, bu manada bilgi süreçlerine ilişkin daha ziyade bilişsel olgular ile tipleştirilmeler arasındaki etkileşimler üzerinde durdukları kaydedilmektedir (Kasapoğlu, 1992: 202). Berger ve Luckmann'a (1991: 6) göre bilgi toplum tarafından ortaya konulan diyalektik merkezinde konumlanmakta ve dünyayı gerçeklik olarak ifade edilen nesnel halinde düzenlemektedir. Bu çerçevede, gerçeklik bireyin iradesinden bağımsız olduğu düşünülen, bireyin dışında ve diğerlerine açık bir olgudur. Berger; Luckmann (1991: 70-78), toplum tarafından sosyal olarak üretilen kendine özgü (*sui generis*) gerçekliğin, üç evrenin etkileşimi sonucu ortaya çıktığını vurgulamakta ve söz konusu süreçlerin

dışsallaştırma, nesnelleştirme ve içselleştirme olduğunu kaydetmektedir. İlk süreç olan dışsallaştırma sürecinde; bireylerin bir yandan teknoloji ve teknik gereçler ile nesnel bir kültür, diğer yandan da dil ve değerler üreterek anlam ifade eden bir kültür oluşturduğu aktarılmaktadır. Söz konusu sürecin insanların nesnel olarak ürettiği her türlü araçtan oluşan maddi dünyası ile hukuk, ahlak gibi kültürel koşulların üretilmesi işlemlerini kapsadığı kaydedilmektedir (Berger ve Luckmann, 1991: 78). Bahse konu dışsallaştırma sürecinden sonra, kültürün nesnelleştirilmesi sürecinin yer aldığı, söz konusu sürecin kültürün keyfi değişimini önlemek adına gerekli olduğu, bireylerin dışsallaştırma süreci içinde ürettiklerinin nesnel bir nitelik kazanmadığı sürece kalıcılığından söz edilemeyeceği, nesnelleştirmenin inşa edilen kültürün dışsal bir gerçeklik olarak ortaya çıkmasına neden olduğu ifade edilmektedir. Son süreç olan içselleştirme ise, nesnel hale gelmiş olan toplumsal dünyanın, sosyalleşme süreci ile bireyin öznel bilincine yerleştirilmesi sürecine atıfta bulunmaktadır. Söz konusu süreç içine, yalnızca genel anlamdaki kültürün değil aynı zamanda alt kültürlerin, farklı sınıfsal, etnik, dini vb. grupların da içselleştirildiği dile getirilmektedir (Berger ve Luckmann, 1991: 149). Bahse konu süreç dahilinde, sosyal olarak inşa edilen bilginin, sosyalleşme sürecinde nesnel anlamda geçerli gerçek olarak tekrar içselleştirildiği, söz konusu bilgi öbeğinin de daha sonrakilere aktararak çoğaldığı ve sürdürüldüğü vurgulanmaktadır (Birekul, 2012: 65). Berger ve Luckmann (1991: 5-6), gerçeklik ve bilginin sorunlarına ilişkin olarak ortaya çıkan sosyal göreceliğin yadsınamaz bir olgu olduğunu, bu anlamda Tibetli bir keşiş için ‘gerçek’ olarak nitelendirilen bir şeyin ABD’li bir iş adamı için ‘gerçek’ olarak algılanmayabileceğini aktarmaktadırlar. Söz konusu bu durumdan ötürü gerçeklik ve bilgi kümelerinin özgül olarak sosyal bağlamlarda konumlandırıldığını, bireyler tarafından üretilen bilginin sosyal bağlam içinde geliştirilmesi, nakledilmesi ve korunması da bilgiyi inceleme sürecinin bir parçası olduğunu belirtmekte ve bilginin oluşma sürecindeki bağlamsallığın altını kalın çizgilerle çizmektedirler. Berger (2004: 4). Her toplumun belli bir dünya inşa ettiğini, toplumsal tecrübelerle ilişkin bireysel simgeselliğin çeşitliliğini ve bunları nesnelleştiren bir söylem evreni yaratıldığını, söz konusu hususların ise gerçeklik olarak ifade edilen nesnel gerçekliği ortaya çıkardığını, bahse konu gerçekliğin başkalarıyla paylaşıldığını ve dünyanın güvenilir bir tanımı olarak saygı gördüğünü, böylece bilgi olarak dikkate alınan bir olgunun oluşturulacağını belirtmektedir.

Sosyal inşacı yaklaşım çerçevesinde, bilginin genel-geçerliği, oluşumu ve birey tarafından kıymetlendirilmesine ilişkin bazı temel hususlara değindikten sonra, söz konusu yaklaşımın bilimsel faaliyet ve bilimsel bilgi konusundaki görüşlerine de değinilmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir. Longino (1990: 21) sosyal inşacıların, bilimin insan tarafından yapılan bir aktivite olması ve insanın kaçınılmaz olarak etik, ideolojik ve kültürel değerlerden etkilenmesi düşüncesi çerçevesinde bilimsel bilgi üretiminin ve bilim adamları tarafından bazı önermelerin gerçekler olarak nitelendirilmesinin, bağlamsal koşullardan ve değerlerden etkileneneğini ifade ettiklerini aktarmaktadır. Bunun yanında Bingle ve Gaskell (2006: 191) ise, bilim adamları arasında bilim yapmanın motiflerine ilişkin olarak bir tartışma olduğunu, merak ve insancılık gibi temel motivasyonların yanı sıra bilim adamının içinde bulunduğu topluluğun motivasyonlarından da etkilendiğini ve bunun onun çalışmalarına da değer yargılarını yansıtmasına sebep olabileceğini, bu anlamda sosyal inşacıların konuya ilişkin olarak bir çözüm sunduğunu, çözümün ise bilim adamının değerlerden bağımsız bilimsel bilgi değil önermeler oluşturduğu yaklaşımını olduğunu söz konusu yaklaşımın daha sonra meydan okumalara karşı gelerek, uygun teknik, retorik ve sosyal kaynakları kullanarak kendisini savunduğunu ve belirli düzeyde bir amaç/fikir birliği (*konsensüs*) oluşarak önermenin bir gerçek haline dönüştüğünü vurgulamakta olup, sosyal inşacı görüş çerçevesinde bakıldığında oluşan konsensüsün bir gerçeği kıymetlendirmekten ziyade sosyal etkileşim ve müzakere ile bir gerçeği oluşturma/inşa etme süreci olarak algılanması gerektiğini dile getirmektedir. Gergen (1985: 267) sosyal inşacı bilim anlayışının, öncelikle insanların dünyayı betimleme, açıklama ve anlama süreçlerini açıklama üzerine yoğunlaştığını; yaygın anlama ve biliş formlarını irdelemek ve onların süreçlenmesine ilişkin hususların ortaya çıkartılmasına çaba gösterdiklerini belirtmektedir. Söz konusu yaklaşımın bilimsel bilginin, pozitivist-görgülcü akımın dikte ettiği gibi genel hipotezler veya mutlak doğrulardan değil, bireylerin ürettiklerinin bir çıkarımı neticesinde elde edildiğini vurguladığı ifade edilmektedir. Görüldüğü üzere inşacı görüş çerçevesinden bakıldığında, bilimsel faaliyetin ve bunun sonucunda ortaya çıkan bilginin, aslında meydana geldiği ya da inşa edildiği bağlamın özelliklerini taşıdığı ve söz konusu özelliklerin bilim adamlarını da kaçınılmaz olarak etkilediği söylenebilecektir. Sosyal bağlamlarda inşa edilen bilginin, söz konusu bağlamların analizi yoluyla bilgiye dair fikir verebileceğini, bu anlamda bilimsel bilginin sadece görgül çeşitliliğe değil ayrıca, bilgi kümelerinin gerçeklik niteliğinde sosyal olarak inşa edildiği süreçlere ilişkin olanı da irdelemesi gerekmektedir (Berger ve Luckmann, 1991: 6). Buna ek olarak, sosyal inşacıya göre ise inançlarımızın ve bilimsel bilginin oluşturulmasında doğal dünyanın rolü çok azdır ve bilimsel inançlar da dahil olmak üzere inançların açıklanmasında asıl önemli rolü oynayan sosyolojik bağlam ve ideolojik etkilerdir (Collins, 1981). Söz konusu açıklamalar ışığında, sosyal inşacı

görüşün bilimsel bilgi anlayışının da mutlak ve genel geçer bilgiye karşı olduğu, buna karşın bilimsel bilginin bağlamsal koşullardan etkilenerek sosyal olarak inşa edilen gerçeklerden oluştuğu fikrini temel aldığı ifade edilebilecektir. Araştırmanın amaçları çerçevesinde, sosyal inşacı görüşün sosyal bilimlere ve sosyal bilimlerde üretilen bilgiye bakışına da değinmekte fayda olduğu düşünülmektedir. Sosyal inşacıların, sosyal bilimlere yansımaları tek düze bir yapıdan ziyade farklı şekillerde ve farklı yaklaşımlar ile olmasına karşın, temel kabulleri gerçeğin ve dolayısıyla da bilginin sosyal olarak üretilen bir olgu olduğudur. Demeritt (2002: 770) sosyal bilim alanındaki sosyal inşacılığın dört ana yaklaşım altında sınıflandırılabileceğini ifade etmiş ve söz konusu yaklaşımların fenomenolojik inşacılık, bilimsel bilginin sosyolojisi, söylemsel inşacılık ve aktör ağ kuramları olarak sıralanabileceğini kaydetmektedir. Fenomenolojik inşacılığın, sosyal ve çevresel problemlerin ve doğanın genel anlamda bireyler tarafından inşa edildiğini, söz konusu inşanın bireyler arası ve iddialar üzerinden yapıldığını, gerçeklik ve doğal kavramlarına bilinmezci bir tavırla yaklaştığını ancak toplum ve toplumsal aktörler konusunda gerçekçiliği benimsediği belirtilmektedir. Bilimsel bilginin sosyolojisi yaklaşımının ise, bilimsel bilgi ve doğaya ait olguların inşa edildiğini, söz konusu inşanın bilim adamları arasındaki müzakerelere dayandığını, gerçeğe ve doğanın mutlaklığına ilişkin olarak çeşitli görüşleri olduğunu ancak bir önceki gibi toplum ve toplumsal aktörler konusunda gerçekçiliği benimsediği kaydedilmektedir. Söylemsel inşacılığın ise, doğanın çeşitli bağlamlardaki maddi görünümünün inşa edildiğini, inşanın dil ve söylem yoluyla gerçekleştirildiğini, genel olarak nominalist ve mutlaklık konusunda şüpheli olan ifade edilen görüşün metafizik referanslara eleştirel yaklaştığı dile getirilmektedir. Son olarak değinilen aktör ve ağ kuramlarının ise, maddi, teknik ve sözde nesnel olguların inşa edildiğini, bahse konu inşanın uygulamaya dönük insan ve insan dışı aktörlerin farklı eklemlemeleri sonucunda ortaya çıktığını, bu bağlamda doğayı ve toplumu heterojen süreçlerin bir sonucu olarak gördüğünü savunduğu kaydedilmektedir (Demeritt, 2002: 770-774). Söz konusu yaklaşımlar içinde, ilgili yazında, en çok ele alınan ve görece itibar gören inşacı yaklaşımın bilimsel bilginin sosyolojisi olduğu ayrıca belirtilen hususlardandır (Demeritt, 2002: 771). Bloor (1973: 173) bilgi sosyologlarının genel olarak paylaşılan ve bir anlamda üyeleri tarafından oluşturulan ortak kültürün gözlenebilir niteliklerine ilişkin açıklama ve betimleme çabası içinde olduklarını, bilginin yalnızca görgül veriler ile sınırlı olamayacak derece karmaşık olduğunu, bu bağlamda bilimsel bilgini sosyolojisinin alanda önemli bir rol üstlenerek, doğal ussal kapasitemiz ve duyuşal verilerimizin bilimsel faaliyet için gerekli ancak yeterli olmadığını, olguların bağlamsal özelliklerinin ve bağlamdaki teamüller ile kurumların etkilerinin de formüle dahil edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Buna ek olarak, Berger ve Luckmann (1991: 27) ise sosyal bilimlere alanına ilişkin olarak faaliyet gösteren (bilimsel) bilgi sosyologlarının gerçekliğin sosyal inşası üzerinde durmaları gerektiğini, çünkü insanların hayatlarında 'neleri-gerçek' olarak nitelendirdiklerinin, sosyal bilimlerdeki bilimsel faaliyetinde temelini oluşturduğunu kaydetmektedir. Görüldüğü üzere, sosyal inşacı görüş/görüşler penceresinden bakıldığında, sosyal bilimlerdeki bilimsel bilgi de genel-geçerlilik, kıymetlendirme vb. ölçütler konusunda bağlamsal özellikleri ve etkileri dahilinde dikkate alınmakta ve bu şekilde değerlendirilmektedir.

Yukarıda da değinildiği üzere, pozitivism karşıtı görüşler bağlamında ele alınan görecelik ve sosyal inşacılık yaklaşımlarının çeşitli yönlerden farklılıkları olsa da bilginin mutlaklığının imkansızlığı, genel-geçerlilik konusundaki çekinceler ve bilginin bağlamsallığı gibi konularda birbirine yakın görüşlere sahip olduğu söylenebilecektir. Ancak, tıpkı kaba pozitivismin bilim için bazı yetersizlikleri olduğu gibi (Sargut, 2012: 5), görecelik ve sosyal inşacılığın da bilimsel faaliyet ve bilimsel bilginin üretimine ilişkin konularda yeteri kadar kapsayıcı olmadığı, fakat sosyal bilimlere açısından gerekli, çeşitli öngörülleri olduğu değerlendirilmektedir. Bir sonraki bölümde, bahse konu yetersizlikler ile öngörüllere değinilecek ve sosyal bilimlerdeki bilimsel faaliyet ve bilimsel bilginin ele alınışına ilişkin çeşitli öneriler sunulacaktır.

2.3. Pozitivism, Görecelik ve Sosyal İnşacılığın Sosyal Bilimlere İlişkin Epistemolojik Yaklaşımı: Çözüm Eleştirel Gerçekçilik mi?

Bölümün uzun ancak kapsayıcı başlığından da anlaşılacağı üzere, bu bölümde söz konusu görüşlerin sosyal bilimlerde üretilen bilimsel bilgiye yaklaşımı, görüşlerin eksikliklerinin ve gerekliliklerinin tespiti ve eleştirel gerçekçiliğin bu eksiklikleri gidermede bir yol haritası olup olmayacağı tartışılacaktır. Yukarıda da değinildiği üzere, pozitivismin bilim görüşü, en kaba haliyle, görünen dünyaya ilişkin görgül tecrübeye dayalıdır. Buna ek olarak, söz konusu yaklaşımın, gözlem ve deneye dayalı olduğu sürece, genel-geçer ve mutlak bilgiden söz edilebileceği ve bu yolla gerçekliğin hakikatine ulaşılabileceği dile getirdiği belirtilmektedir. Bu bağlamda, pozitivismin bilgi bilimsel olarak bizim dışımızda bir gerçeklik olduğunu kabul ettiği ve söz konusu gerçekliğin bilgisine görgül olarak erişilebileceği, bunun yolunun da doğa bilimlerinin kullandığı yöntemlerin her alanda uygulanmasından geçtiği ve bilim adamlarının yansız ve objektif olarak bilimsel faaliyeti sürdürebileceği düşüncesini benimsediği söylenebilecektir. Buna ek

olarak, pozitivistizmin her şeyi açıklama gücüne sahip büyük kuramlar yaratılmasını olanaklı gördüğü ve bu anlamda insanın mükemmelleşmesinin bilimsel gelişme ile mümkün olabileceğini ve verimliliğin en temel amaç olduğu, söz konusu iddiaların ise Taylor'ın bilimsel yönetimin ilkelerini geliştirmesinde açıklıkla görülebileceği ifade edilmektedir (Şimşek, 1997: 102). Fakat pozitivistizmin bu söz konusu sert görgül tavrına büyük eleştiriler gelmiştir. Örneğin, Olcay'ın (2012: 82) aktardığına göre Popper pozitivistizmin, gerçeğe uymayan bir şekilde bilim yöntemi adı altında gözleme ve toplama yaparak tümevarımsal metotlarla varsayımlar üretmekte, bu varsayımları görgül yollarla pekiştirerek kuramlar elde etmektedir. Popper'ın söz konusu hususu 'saptırılmış doğacılık' olarak nitelendirdiği de ayrıca vurgulanmaktadır. Bunun yanında, Kitchener (2004: 41) ise mantıkçı pozitivistlerin aslında tek, yekpare ve güçlü görünen görüntülerinin altında, bahse konu güçlü konumu kaybetmemek adına halk ile paylaşmadıkları vahim felsefi görüş ayrılıklarının yer aldığı, pozitivistlerin görüşlerinin dikkatli bir incelemesi ile mantıksal pozitivistizm görüşünün ciddi düzeltmelere ihtiyacı olduğunun görülebileceğini vurgulamaktadır. Pozitivistizmin yukarıda ifade edilen eleştirilerinin ve dolayısıyla görüşün sorunlu noktalarının üç ana merkezi olduğu ifade edilebilecektir. Bunlardan ilki, Longino (1983: 8) tarafından dile getirilen ve doğal dünyaya ilişkin gerçeklerin, bilimin 'belirleyici' (*constitutive*) değerlerine dayandığını, bilimsel uygulamaların bireysel olarak icra edilen yansız, objektif gözlemlerden geldiğini öne süren ve böylece bilimsel bilginin bağlamsallığı dışladığı ifade edilebilecek olan niteliklerdir. Bahse konu niteliklerin, pozitivistizmin temel kabullerine dayanarak bilim adamının yanlılığını dikkate almadığı, geliştirilen kavramların uygulamalı tanımlamalarından kaynaklanan nesnelligi ve değer yargılarından arınmışlığı sağlamaya çalıştığı kaydedilmektedir (Şimşek, 1997: 103). Buna ek olarak, bilimsel nesnellik olarak nitelendirilenin çoğu zaman egemen bir yaklaşımın eleştirilmesini olanaklı kıldığı, bilimsel nesnellığın bilim adamlarının karşılıklı eleştirilerinin ve bunların birbiriyle iş birliği yapmasının toplumsal sonucu olarak ortaya çıktığı aktarılmaktadır. Ancak söz konusu nesnellığın sadece böyle bir eleştiriyi olanaklı kılan birçok toplumsal ve siyasal koşula bağlı olduğu kaydedilmekte olup, nesnellığın bağlamsal olarak sağlanabilecek bir koşul olduğu ifade edilmektedir (Olcay, 2012: 78). Pozitivistizme getirilen diğer bir eleştiri kaynağı ise, pozitivistizmin bilimin sadece gözlemlenebilir olaylarla ilgilenmesi gerektiğini savunan düşüncesidir. Söz konusu iddianın, pozitivistizmin dayandığı temel bilimlerden olduğu belirtilen fizikte yaşanan paradigma değişimini sağlayan Einstein'ın "Görelilik Kuramı" (Kuhn, 1970: 98) ile yerle bir olduğu, bunun da pozitivistizmin tahtını iyiden iyiye sarstığı ifade edilebilecektir. Son olarak ele alınacak eleştiri temeli, araştırmanın da ana konularından olan, bilimsel bilginin mutlakıyeti ve genel-geçer olup olmadığı üzerine olan tartışmaya dayanmaktadır. Bilindiği üzere, pozitivistizm gözlem ve deney gibi doğa bilimlerine has yöntemler ile bilimsel bilginin elde edilebileceğini ve söz konusu bilginin de aksi kanıtlanana kadar tek ve genellenebilir olduğunu ileri sürmektedir. Pozitivistizmin anılan ilkesi, doğa bilimleri bağlamında, belirli konularda geçerli bir iddia olarak kabul edilebilir. Bu anlamda, pozitivistizmin bilime olan katkısı yadsınmaz (Sargut, 2012: 14) ancak Popper'ın da belirttiği üzere "doğaya karşı bilginiz muazzamdır fakat bilmediklerimiz de sonsuzdur, bunun en iyi yansıması doğa bilimlerinin sürekli ve büyük bir hızla ilerlemesidir." (Akt. Olcay, 2012: 75). Pozitivistizmin, söz konusu eleştiri temellerine sosyal bilimler açısından baktığımızda, resmin biraz daha karmaşıklaştığını söylemek mümkündür. Sosyal bilimlerde üretilen bilimsel bilgi çerçevesinde, içinde yaşadığı topluma ilişkin araştırma yapan bir bilim adamının yansız kalması ve bu anlamda objektif gözlem yapabilmesi ne denli güç ve ulaşılması neredeyse imkansız bir durum ise, araştırmaya konu olacak toplumun dışından bir araştırmacının o topluma ilişkin salt doğa bilimi yöntemlerine öykünerek bilimsel bilgi üretmeye çalışması o denli zor bir çaba olarak nitelendirilebilecektir. Bu anlamda, sosyal bilimlerde bilimsel bilginin bağlamsallığı konusunun, daha da hayati bir etmen olduğu söylenebilecektir. Grünberg (1995: 150-152) toplumsal olarak nitelendirilen bütünü, söz konusu toplumun bireysel üyeleri tarafından kendi kendini ürettiğini ve geliştirdiğini aktarmaktadır. Yani sosyal bütünü bireysel öğeler yoluyla yeniden üretildiğini, bu manada hiçbir öğenin yalnızca kendi işlevine göre değerlendirilmeyeceği gibi toplumsal bütünü de kendi öğelerinden ayrı düşünülmemeyeceğini, aynı şekilde öğelerinde kendilerinden kaynaklı bütünden ayrı olarak ele alınmayacağını ifade etmiş olup, sosyal olguların bağlamsallığına bir kez daha vurgu yapmıştır. Buna ek olarak, pozitivistizmin görünen dünya dışındaki tüm olanları yok sayması da sosyal bilimler açısından problemli bir durumdur. Çünkü dayanışma, birliktelik, ayrımcılık, tutuculuk, duygusallık, sevgi vb. sosyal bilimlerin konusu olan birçok olgunun gözle görülemeyen ve maddi olarak sınıflandırılmayan kavramlar olması nedeniyle, pozitivist bakış açısı ile yapılan ve sadece gözlenebilir olana ilişkin gerçekleştirilen sosyal bilim çabalarının birçok noktayı ıskalayabileceği belirtilebilecektir. Son olarak, bilimsel bilginin genellenebilirliği ve mutlakıyetine ilişkin olarak ortaya koyulan pozitivist yaklaşımların, sosyal bilimlerin uzamsal ve bağlamsal olmazsa olmazlarına ters olduğu, sosyal bilimlerin üretildiği bağlamın yoğun olarak etkisinde kaldığı, A toplumu için geçerli olanın B toplumu için bambaşka bir gerçeklik olabileceği

belirtilebilecek olup, konuya ilişkin olarak yukarıda değinilen Salem kolonisi örneğini hatırlatmakta fayda olduğu düşünülmektedir. Daha mikro temelde düşünüldüğünde, bir futbol oyuncusunun oyuna ilişkin bilgisinin, spor istatistikçisinden daha farklı olduğu, bu nedenle sosyal dünyaya ilişkin bilginin genellenebilmesinin, hangi yolla elde edilirse edilsin, görece imkansızla yakın olduğu kaydedilmektedir (Zimmerman, 2007). Bu bağlamda, toplumsal gerçekliğin kategorilere dayalı bir anlatıma uygun olmadığı, bu çerçevede bir önermeler dizisi olarak da ele alınamayacağı, nihayetinde toplumsal olana dair yalın, matematiksel ve genel-geçer bir açıklamanın da olanaksız olduğu belirtilmektedir (Grünberg, 1995: 150).

Önerme-1a: Sosyal bilimlerde pozitivistizmin, bilginin bağlamsal niteliklerini öngörmemesi, alandaki bilginin niteliğine uygun değildir.

Ancak, pozitivistizmin sosyal bilimler anlamında ortaya koyduğu kıstasların, bilimin bir yandan meşruluk kazanmasına, diğer yandan da katı da olsa görgülcü geleneğin sosyal bilimlere girmesini sağlayarak bilimsel ilerlemelerin hızlanmasına yol açtığı yadsınamaz gerçeklerdir. Buna ek olarak, toplumsal gerçekliklerin, bireyin zihninde bağımsız olarak var olan dışsal bir gerçeklik olarak algılanması gerektiğini savunan düşüncelerinde, pozitivistizmin sosyal bilimlere olumlu katkıları bağlamında değerlendirilebilecek hususlardandır. Bu çerçevede,

Önerme-1b: Sosyal bilimlerde, pozitivistizmin öngördüğü dışsal gerçeklik öngörüsü, alandaki bilginin niteliklerine uygundur.

Bilgi bilimsel olarak pozitivistizmin karşısında yer alan görecelik yaklaşımının da sosyal bilimlerdeki bilgiye ilişkin dile getirdiği iddiaların da tartışmaya açık noktalar taşıdığı söylenebilecektir. Söz konusu noktalardan en önemlisi, görecelik yaklaşımının gerçekliğe ve gerçekliğin bilimsel olarak elde edilmesine ilişkin görüşleridir. Luper (2004: 278) epistemolojik göreceliğin, tek bir gerçek kavramının olmadığını, gerçekliğin göreceli olarak çok çeşitli şekillerde olabileceğini, bu çerçevede bilimsel bilginin üretilmesinde de tek bir bilgi bilimsel gerçeklik formunda ve hakim bir temel standarttan söz edilemeyeceğini iddia ettiğini dile getirmektedir. Bu bağlamda, gerçeğin bizim dışımızda var olan bir olgu olduğu düşüncesi de, eşit olarak geçerli 'gerçeklerin' olabileceği ve bunların bireysel olarak farklılaşabileceği düşüncesinin kabulü ile (Zimmerman, 2007: 6), görecelik tarafından yadsınan bir düşüncedir. Çünkü görecelik gerçekliğin göreceli olarak değişebileceğini söylemekte olup, söz konusu gerçekliğe dair elde edilen bilimsel bilginin de mutlak ve genellenebilir olması da aynı şekilde imkansızdır. Görecelik bağlamından düşünüldüğünde, ortaya konulan her bir fikir veya önerme başka yeni bir anlatı olarak algılanmakta ve bir süre sonra bu anlatılardan bazılarında uzak durulması yönünde bir tavır gelişmektedir. Göreceliğin metnin dışında kalan her türlü gerçekliği yadsımasından dolayı, anlatı olarak nitelendirilenlerden hangisinin daha doğru olarak kabul edilebileceği problemlili bir hal almaktadır (Parker, 1999). Bu çerçevede;

Önerme-2a: Sosyal bilimlerde görecelik yaklaşımının, dışsal gerçekliği dışlayıcı tavrı, alandaki bilginin niteliğine uygun değildir.

Göreceliliğin bahse konu varsayımlarının, sosyal bilimlerde üretilen bilgi içinde geçerli olduğu yukarıda ifade edilmektedir. Ancak, post modern söylemler eşliğinde, radikal olarak ele alındığında solipsizm ve nihilizm gibi bilimsel olarak ele alınamayacak uçlara kayabilme potansiyeline sahip olan görecelik yaklaşımının (Sargut, 2012: 2-13), sosyal bilimler çerçevesinde pozitivistizm tarafından göz ardı edilen bağlamsallık olgusunu kabul ettiği belirtilebilecek olup, anılan yaklaşımın sosyal bilimlere bu yönüyle olumlu katkı sağlayabileceği değerlendirilmektedir.

Önerme-2b: Sosyal bilimlerde görecelik yaklaşımının, bağlamsallık kavramını kapsayıcı tavrı, alandaki bilginin niteliğine uygundur.

Bu araştırma çerçevesinde ele alınan diğer bir yaklaşım olan, sosyal inşacılığın da radikal haliyle, göreceliğe benzer problemler yaşadığı belirtilecektir. Sosyal inşacılık bizim dışımızda bir gerçek olabileceğini ve söz konusu gerçeğin veya gerçekliğin toplumsal olarak inşa edilmiş bir olgu olduğunu dile getirmektedir. Ancak, bu yaklaşımda bilimsel olarak elde edilen bilginin mutlaklığı ve genellebilir özelliğini, bilginin toplum bağımlı yapısından dolayı reddettiği söylenebilecektir. Sosyal inşacılığın en öncelikli probleminin, doğal olanın gerçekliğine yaklaşımı konusunda olduğu, söz konusu yaklaşımın temelinde 'gerçek inşası' (*fact constructivism*) olarak nitelendirilen ve maddi manevi tüm olguların gerçekliğinin onlar hakkında düşünerek konuşarak ve onları betimleyerek sağlanabileceği ileri süren fikrin yer aldığı, ancak söz konusu fikrin görece temelsiz olduğu ifade edilmektedir (Boghossian, 2006: 27). Boghossian (2006: 40-41) inşacılık fikrinin dayandığı gerçeklik inşası fikrinin üç temel sorunu olduğunu öne sürmektedir. Söz konusu sorunlardan ilki, nedensellik olarak nitelendirilebilecekken, söz konusu

problemin temelinde ise dağlar gibi bizim betimlememizden önce orda olduğu belli olan varlıkların gerçekliğinin betimlememize nasıl ihtiyacı olduğu düşüncesinin yer aldığı ifade edilmektedir. Kavramsal yetkinlik, ikinci problem olarak aktarılmakta ve temelde, elektronlar gibi varlığı bizim betimlememizden bağımsız olan olguların gerçekliğinin, bizim betimlememize bağlı olarak ortaya çıkabileceğinin mantıklı izahının yapılamadığı fikrine dayanmaktadır. Sonuncu problemin ise anlaşmazlık olduğunu, bu problemin gerçekliğin inşasının çelişmezlik yasasına karşı bir konumda yer aldığı fikrine dayandığını, örneğin antik Yunanların inşa ettiği düz dünya gerçekliğinin, bizim yuvarlak dünya gerçekliği çeliştiğini ve bunun da inşacılar tarafından açıklanamadığını kaydetmektedir. Bahse konu yaklaşıma sosyal bilimler penceresinde bakıldığında ise, benzer problemlerin sosyal bilimsel bilginin niteliği bakımından da geçerli olduğu, inşacı yaklaşımın toplumsal dünyanın gerçekliğinin salt dil ve betimlemeler ile kurulabileceği düşüncesinin sorunlu bir yaklaşım olarak değerlendirilebileceği düşünülmekte olup, bu bağlamda;

Önerme-3a: Sosyal bilimlerde sosyal inşacı yaklaşımının, gerçekliğin salt betimlemeler ile oluşturulabileceği tavrı, alandaki bilginin niteliğine uygun değildir.

Bazı problemleri varsayımları olduğu ifade edilen sosyal inşacılık fikrinin, sosyal bilimler çerçevesinde farklı ve yararlı varsayımları olduğu düşünülmektedir. Söz konusu yararlı varsayımların en başında, gerçekliğin bizim dışımızda var olan ancak toplumsal olarak inşa edilmesine atıfta bulunan fikri yer almaktadır. Gerçekliğin toplumsal inşası fikri, yukarıda değinilen ve sosyal bilimlerde yürütülen faaliyetin doğasına uygun olduğu belirtilen, bağlamsallık fikri ile uyduğu, bilginin ortaya çıktığı toplumun, kültürün, grubun vb. sosyal birimin özelliklerini taşıdığı söylenebilecektir (Adi ve Shapin, 1991: 18). Bu bağlamda, bilimsel bilginin de bilim topluluğu tarafından oluşturulan bir gerçeklik olduğu, bilimsel bilginin de tıpkı dil gibi, özünde bir topluluğun müşterek ürünü olarak değerlendirilebileceğini, bu anlamda bilimsel bilginin anlaşılması için onu yaratan ve kullananların diline hakim olmak gerektiği belirtilmekte olup, birbirinin dilinden anlamayan bilimsel yaklaşımların eş ölçülemez olarak kabul edilebileceği vurgulanmaktadır (Kuhn, 2005 çev.: 103-105). Bu anlamda, bilimsel bilginin de bilim toplumu tarafından inşa edildiğini söylemek yanlış bir ifade olmayacaktır. Bu çerçevede;

Önerme-3b: Sosyal bilimlerde sosyal inşacı yaklaşımının, bağlamsallık fikrini kapsayıcı tavrı, alandaki bilginin niteliğine uygundur.

Sosyal bilimler penceresinden bakıldığında, yukarıda da belirtildiği üzere, ne kaba pozitivistizmin dayattığı gibi sadece görülen dünyaya ilişkin doğa bilimi metodlarıyla toplanan ve yansız olduğu düşülen bilim adamlarınca elde edilen bilginin, ne de görecelik ve inşacılık gibi yaklaşımların, tek başlarına toplumsal fenomenleri açıklama konusunda yeterli olmayacağı değerlendirilmektedir. Bu anlamda, söz konusu yaklaşımlar bağlamında ortaya konulan ve sosyal bilimler tarafından üretilen bilginin de mutlaklığı ve genel-geçerliliği, sorgulanması ve tartışılması gereken bir konudur. Toplumsal olanın bilgisini elde etmek için, yöntemsel olarak 'triangulation' olarak tabir edilen ve pozitivist disipline takdir gören nicel ve daha ziyade diğerleri tarafından uygulanan nitel yöntemler gibi aynı araştırma için birden fazla yöntemsel aracın kullanılmasını öngören yöntemlerin tercih edilebileceği belirtilmektedir (Neuman, 2006: 150).

Ancak, olaya epistemolojik duruş açısından bakıldığında, sosyal bilimler bakımından hem pozitivistizmin gerçekliğini hem de görecelik ve sosyal inşacılığın bağlamsallığını, belirli yönleriyle içeren ve sosyal bilimlere farklı yönlerden çeşitli ve yeni ufuklar açabilecek bir yaklaşıma ihtiyaç duyulduğu söylenebilecek olup, söz konusu yaklaşımın ise 'Eleştirel Gerçekçilik' olduğu değerlendirilmektedir.

Gerçekçilik, bilim felsefesi çerçevesinde çeşitli kolları olan ancak temelde aynı ön kabulleri paylaşan farklı yaklaşımları içeren bir nevi şemsiye yaklaşım olarak nitelendirilmektedir. Bunun yanında gerçekçiliğin, gerçeklik tanımlamaları, bilgi kavrayışları ve nedensellik açıklamaları ile pozitivist yaklaşıma ciddi bir eleştiri getirirken, post-modern düşünceyle özdeşleştiği belirtilen göreceliğe de bir alternatif oluşturması bağlamında büyük bir önem taşıdığı ifade edilmektedir (Ozan, 2001: 10). Buna ek olarak, Fairclough (2005: 915) gerçekçiliğin asgari düzeyde de olsa bizim bilgimizden bağımsız olarak var olan ve gerçek olarak nitelendirilen bir dünyayı kabul ettiğini, sosyal anlamdaki gerçek dünyanın da söz konusu gerçekliğin bir parçası olduğunu kaydetmektedir. İlgili yazında, bilim felsefesi çerçevesinde gerçekçiliğin iki yaklaşımının öne çıktığı, bunların ise bilimsel ve eleştirel gerçekçilik olduğu belirtilmektedir (Parker, 1999: 63). Sargut (2012: 5) bilimsel gerçekçiliğin en güçlü taraflarının; yapısal, eleştirel ve evrimci varlık bilim ile bilgi bilimi kapsamı olduğunu, bu bağlamda nesnel duruşundan ödün vermediğini belirtmektedir. Buna ek olarak, bilimsel gerçekçiliğin fizik üstü terimleri ve varlıkları dışlamadığı, nesnel olan gerçekliği bulma çabası kapsamında sosyal inşacı ve bireysel yorumsamacı yaklaşımları da yok saymadığı vurgulanmaktadır (Sargut, 2012: 5). Aynı şekilde, eleştirel gerçekçiliğin de benzer varsayımları

olduğu söylenebilecektir. eleştirel gerçekçiliğin kökenlerini Kant; Marks'tan aldığı, temel söyleminin katmanlı bir gerçekliğe ve dilin insan faaliyetindeki önemine işaret ettiği kaydedilmektedir (Altınal, 2010: 78). Sayer'e (1992: 5-6) eleştirel gerçekçiliğin bazı temel varsayımları bulunmaktadır. Bu varsayımlardan en önemlileri şöyle özetlenebilir; bilgimizden bağımsız bir dünya vardır, bu dünyaya ilişkin bilgimiz sınılanabilir ve kuram yüklüdür (*theory-laden*), bilgi üretme çerçevesinde yalnızca olaylar değil, bu olayları ortaya çıkarma güç ve yetkinliğine sahip nesne ve yapılardan oluşan dünya farklılaşmış ve bu anlamda gerçek olarak nitelendirilen olgular tabakalaşmıştır. Bu anlamda, eleştirel gerçekçiliğin, gerçeklik olarak belirttiği olguların sadece olaylardan değil, söz konusu olayların arkasında yatan mekanizmalar ve süreçlerle de ilgilendiği söylenebilecektir. Bahse konu yaklaşım bağlamında, gerçekliğin, olgular arası nesnel maddi ilişki yapılarından oluştuğu, ancak söz konusu yapıların doğrudan gözlemlenemediği, gözlenen olguların ise aslında altta yatan maddi ilişkiler yapıları olduğu belirtilmektedir (Mingers, 2000: 1261). Bu çerçevede, eleştirel gerçekçiliğe göre gerçekliğin bilgisine ancak somut olandan başlanarak uygulanacak bir soyutlama yoluyla ulaşılacağı, söz konusu soyutlamanın ise zihinde oluşturulan bir somuta varma yöntemiyle açıklanabileceğini kaydedilmektedir (Sayer, 1997: 474). Buna ek olarak, eleştirel gerçekçiliğin, dilin sosyal gerçekliği inşa ettiği düşüncesine katıldığı, fakat bahse konu inşaların nesnel koşullar kapsamında gerçekleştirilebileceğini belirttiği, bu çerçevede maddesel olayların söylemsel pratiklerden bağımsız olduğu ancak aralarında bir ilişki bulunduğu fikrini benimsediği belirtilmektedir (Sims-Schouten; Riley ve Willig, 2007: 112). Eleştirel gerçekçiliğe göre, bilgi insanın zihinsel faaliyet dışında sahip olunan bir kavram veya insanın zihninde tamamlanmış bir biçim olmaktan ziyade insanın düşünmeyi öğrendiği toplumla bağıntılı bir olgudur. Bu doğrultuda, Altınal'ın (2012: 79) Parker'dan aktardığı şu örneğin yaklaşımın mantığını açıklamasında faydalı olacağı düşünülmektedir. Parker (1992) kapitalist ekonomilerde, sanayi işçilerinin fiziksel olarak bir arada çok vakit geçirmelerini sağlayacak şekilde konumlandırıldıklarını, bu sebeple müşterek eylemlere yatkın olduklarını, ancak ataerki toplumlarda yer alan kadınların daha çok evlerinde vakit geçirecek şekilde konumlandırılması nedeniyle müşterek eylemden uzak olduklarını, bu sebeple söz konusu ortamlardaki düşünme ve tepki verme biçimlerinin de birbirinden farklı olacağını kaydetmektedir (Akt: "Altınal, 2012: 79). Söz konusu alıntıda da görüldüğü üzere, söylem ve buna bağlı olarak ortaya çıkan bilgi içinde oluştuğu bağlamdan etkilenmekte ve o bağlamın izlerini taşımaktadır.

Eleştirel gerçekçilik açısından, bilimsel faaliyet sonucu elde edilen bilgi, yanlışlanabilir bir kavramdır ve pozitivistlerin belirttiği gibi kuramsal olarak yansız değildir, bu nedenle bilimsel bilginin mutlaklığı ve genellebilirliği sorgulanması gereken hususlardandır (Ozan, 2001: 10). Eleştirel gerçekçiliğe göre; bilimsel bilgi kuram yüklüdür, sadece kuramın sunduğu kavramsal kaynaklar aracılığıyla dünya anlaşılabilir. Bu anlamda, bilimsel bilgi üretme faaliyeti toplumsal bir faaliyet olarak nitelendirilmektedir (Sayer, 1992: 83). Eleştirel gerçekçiliğin, bilgi kavramına ve bilimsel faaliyete ilişkin dile getirdiklerinin, sosyal bilimlerdeki bilgi sorununa doygun bir açıklama getireceği değerlendirilmektedir. Fairclough (2005: 18), sosyal bilimlerde sürdürülen araştırmaların genel olarak toplumsal hayatta yaşanan somut olaylardan yola çıkarak soyutlama yöntemiyle gerçekleştirildiğini aktarmaktadır. Söz konusu bu araştırmaların toplumsal hayatın doğasına ilişkin önceden yapılandırılmış olguları irdelemeyi amaçladığını, ortaya çıkan bilgiler ışığında da yeniden somut olaylara dönülerek analizler yapıldığını belirtmekte olup, söz konusu analizlerin metin (*text*) tabanlı olarak söyleme dayalı yapılabileceğini ve eleştirel gerçekçiliğin bu yolda önemli bir yol gösterici olarak nitelendirilebileceğini ifade etmektedir. Mingers'in (2000: 1260) eleştirel gerçekliğin önde gelen isimlerinden olan Bhaskar'ın toplum ve insan davranışının yasalarından söz edilebileceğini, ancak sosyal bilimlerin inceleme nesnesi olan toplumun kendine has özel bir doğası olduğunun altını çizdiğini bildirmektedir. Buna ek olarak, doğa bilimlerinde ve sosyal bilimlerde elde edilen bilimsel bilginin temel bazı farklılıklarına karşın doğa bilimlerine benzer anlamda bir toplum bilimine sahip olmanın mümkün olduğu, ancak söz konusu bilimsel faaliyetlerin mutlaka aynı biçime sahip olmaları ve aynı yöntemleri kullanmaları gerekmediği vurgulanmaktadır (Sayer, 1997: 472). Ayrıca, eleştirel gerçekçiliğin toplumsal yapıların doğal yapılardan, bünyesinde gerçekleşen faaliyetlerden bağımsız olarak var olamayacağı aktarılmaktadır. Bu bağlamda, toplumsal yapıların sadece göreceli olarak kalıcı bir nitelik taşıdığını, bu yüzden toplumsal olguları oluşturan eğilimlerin, zamansal, mekânsal kısacası bağlam bağımlı (*context-dependent*) olduğu ve bu anlamda evrenselliklerinden ve kesinliklerinden söz edilemeyeceğini belirttiği kaydedilmektedir (Sayer, 1992: 240). Bu çerçevede, eleştirel gerçekçilerin, sosyal bilimler alanında, toplumsal kavramların ve olayların altta yatan mekanizmalarını, eğilimlerini ve süreçlerini baz alarak sosyal hayatın görünen ve gözlemlenebilir yönlerini ele aldığı dile getirilmektedir (Sayer, 1997: 475). Bu çerçevede,

Önerme-4: Sosyal bilimler alanında eleştirel gerçekçilik yaklaşımının, betimlemeler dışındaki dışsal gerçekliği ve bağlamsallığı kapsayıcı tavrı, alandaki bilginin niteliğine uygundur.

Yukarıda ifade edilen hususlar paralelinde, eleştirel gerçekçilik yaklaşımının sosyal bilimler açısından, pozitivizm, görecelik ve sosyal inşacılığın sorun arz eden noktalarına çözüm önerileri sunarak, sosyal bilimsel bilginin nasıl olması gerektiğine ilişkin çeşitli savlar sunduğu ve söz konusu savların aslında topluma ait bilginin radikal uçlara sivrulmadan elde edilebileceğini ortaya koyduğu söylenebilecektir. Eleştirel gerçekçiliğin, özellikle Anglo-Amerikan bilim çevrelerinde saygı gören bir yaklaşım olduğu belirtilmekte olup (Ozan, 2001: 11), yukarıda değinildiği gibi, pozitivizmin metin dışı gerçekliğini ve görecelik ile sosyal inşacılığın ise, gerçekliğin sosyal olarak, özellikle dil ile, inşa edildiğini kabul etmesi boyutuyla yaklaşımın, sosyal bilimlere epistemolojik anlamda ciddi katkılar sunabileceği değerlendirilmektedir.

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

Sosyal bilimlerin araştırma bağlamı olan toplumun, değişken, devingen ve dinamik yapısı, alanda üretilen bilginin niteliklerine de yansımaktadır. Toplumsal öğelerin ve olguların bu durağan olmayan yapısına ek olarak, toplumların kendi iç dinamikleri çerçevesinde kendi gerçekliklerini ürettiği de bu anlamda sosyal bilimler de mutlak, değişmez ve genel-geçer bilgidir söz edilemeyeceği, birçok yönden mantıklı bir açıklama olduğu söylenebilecektir. Bu çerçevede, görece durağan ve daha az devingen doğadaki olgulara karşı, toplumsal olanın bilgisine ulaşma çabası içinde, çeşitli ön kabul ve varsayımları akılda tutarak araştırma yapmak gerekmektedir. Bu nedenle, salt görülebilir olanı ele almak, bahse konu çaba bağlamında yetersiz bir tavır olarak değerlendirilebilir. Ancak, toplumsal gerçekliğinde, tıpkı doğal olan gibi bizim bilişimiz ve betimlememiz dışında bir varlığa sahip olduğu yadsınamaz bir ifadedir. Buna ek olarak, sosyal olguların ve bunlara ilişkin bilginin oluşturulduğu toplum, yer ve zaman gibi bağlamsal özelliklerinin de bilginin açıklayıcılık gücünün, bir anlamda geçerliliğinin artırılması ve bilimsel bir kimlik kazanması açısından da önemli bir unsur olduğu söylenebilecektir.

Söz konusu hususlar ışığında, sosyal bilimler alanında üretilen bilginin; ne pozitivizm tarafından dayatılan sert görgülcü ve gözlem dışı olanları dışlayan tavrına, ne göreceliğin dışsal gerçekliğin varlığını kabul etmeyen yaklaşımına, ne de sosyal inşacılığın salt gerçekliğin betimlemeler ile oluşturulabileceği düşüncesine uygun olduğu belirtilebilecektir. Ancak bahse konu alandaki bilginin, bizim dışımızda ve betimlemelere gerek olmadan var olan bir gerçekliğe ilişkin olarak ve araştırmaya konu olan bağlamın özelliklerini de dikkate alarak üretilmesinin, var olanı daha kapsamlı yansıtması açısından daha uygun olduğu değerlendirilmektedir. Söz konusu varsayımları elde etmek amacıyla bilim felsefesi yaklaşımlarından biri olduğu belirtilen ve anılan özellikleri belirli düzeylerde taşıdığı ifade edilebilecek olan eleştirel gerçekçilik yaklaşımının, sosyal bilimler için bir kılavuz olabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Adi, O. & Shapin, S. (1991). "The place of knowledge: A methodological survey". *Science in Context* ,4 (1): 3-21.
- Agrawal, A. (1995). "Dismantling the divide between indigenous and scientific knowledge." *Development and change*, 26 (3): 413-456.
- Altınal, B. E. (2011). "Rölativizm mi, Eleştirel Realizm mi?: Sosyal İnşacılıkta Yöntemsel ve Politik Sonuçları Olan Epistemolojik Bir Tercih". *Eleştirel Psikoloji Bülteni*, 3(4): 75-85.
- Barnes, B. (1985). *About Science*. Oxford: Basil Blackwell.
- Berger, P. T. & Luckmann, T. (1991). *The Construction of Social Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Londra: Penguin Books.
- Berger, P. T. (2004). "Bilgi Sosyolojisinde bir Problem Olarak Kimlik", Tercüme: Mehmet Cüneyt Birkök, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 1(1): 1-11.
- Bloor, D. (1973). "Wittgenstein and Mannheim on the Sociology of Mathematics". *Studies in History and Philosophy of Science Part A*, 4(2): 173-191.
- Bingle, W. H. & Gaskell, P. J. (1994). "Scientific literacy for decisionmaking and the social construction of scientific knowledge". *Science Education*, 78(2): 185-201.

- Birekul, M. (2012). "Bilginin Toplumsal İnşası: Bir Sosyal Gerçeklik İnşası Olarak Bilginin İslamileştirilmesi'ni Yeniden Düşünmek". MİLEL VE NİHAL inanç, kültür ve mitoloji araştırmaları dergisi, -9 (3): 50-76.
- Boghossian, P. (2006). *Fear of knowledge: Against relativism and constructivism*. New York: Oxford University Press.
- Boyd, R. (1999). *On the current status of scientific realism*. R. Boyd, P. Gasper ve J. D. Trout (Der.), *The philosophy of science*, s. 196-222. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Bolay, H. S. (2004). *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ.
- Burrell, G., Morgan, G. (1979). *Sociological Paradigms and Organizational Analysis*. New Hampshire: Heineman.
- Collins, H. M. (1981). "Stages in the empirical program of empiricism: Introduction". *Social Studies of Science*, 11: 3-10.
- Demeritt, D. (2002). "What is the 'social construction of nature'? A typology and sympathetic critique". *Progress in Human Geography*, 26(6): 767-790.
- Edwards, D.; Ashmore, M & Potter, J. (1995). "Death and Furniture: The rhetoric, politics and theology of bottom line arguments against relativism", *History of the Human Sciences*, 8: 25-49.
- Fairclough, N. (2005). "Peripheral vision discourse analysis in organization studies: The case for critical realism". *Organization studies*, 26(6): 915-939.
- Fay, B. (2005). *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi Çokkültürlü Bir Yaklaşım* (Çev., İ. Türkmen). İstanbul: Ayrıntı.
- Gergen, K. J. (1985). "The social constructionist movement in modern psychology". *American psychologist*, 40(3): 266-275.
- Grünberg, T. (1995). "Long-run Consistency of Beliefs as a Criterion of Empiric Knowledge. Concept of Knowledge". (Ed. Ioanna Kuçuradi and Robert S. Cohen. Kluwer), *Academic Publishers*, Boston, 149-167.
- Hekman, S., (1999). *Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneutik* (Çev: Arslan, H., Balkız B.), Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Johnson, T.; Dandeker, C. & Ashworth, C., (1984). *The Structure of Social Theory*. London: Macmillan.
- Kasapoğlu, M. A. (1992). "Sosyolojide Birlik Sağlama". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 14: 201-218.
- Kilduff, M.; Mehra, A. & Dunn, M. B. (2011). "From blue sky research to problem solving: A philosophy of science theory of new knowledge production". *Academy of Management Review*, 36(2): 297-317.
- Kitchener, R. F. (2004). "Logical positivism, naturalistic epistemology, and the foundations of psychology". *Behavior and Philosophy*, 37-54.
- Korkmaz, U. (2012). *Pozitivizmin Türk Sosyolojisinin Kuruluş Sürecindeki Etkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Kuhn, T.S. (1970). *The structure of scientific revolutions*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Kuhn, T.S. (2005). *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* (Çev.: N. Kuyaş), İstanbul: Kırmızı. (Orijinal Çalışma basım tarihi, 1965).
- Kukla, A. (2000). *Social constructivism and the philosophy of science*. Psychology Press.
- Laudan, L., (1996). *Beyond positivism and relativism: Theory, method, and evidence*.
- Longino, H. E. (1990). *Science as social knowledge: Values and objectivity in scientific inquiry*. Princeton University Press: New Jersey.
- Longino, H. (1983). "Beyond" bad science": Skeptical reflections on the value-freedom of scientific inquiry". *Science, Technology, and Human Values*, 7-17.
- Luper, S. (2004). "Epistemic relativism". *Philosophical issues*, 14(1): 71-295.

- Mingers, J. (2000). "The contribution of critical realism as an underpinning philosophy for OR/MS and systems". *Journal of the Operational Research Society*, 51(11): 1256-1270.
- Neuman, W. L. (2006). *Social research methods: Qualitative and quantitative approaches*. New York: Allyn ve Bacon.
- Olçay, B. (2012). *Frankfurt Okulunun Pozitivizm Eleştirisi –Max Horkheimer Ve Theodor W. Adorno Bağlamında-*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Ozan, E. D. (2001). "Sosyal Bilimlerde Gerçekçi-İlişkisel Bir Yaklaşımın Anahatları". *Praxis 3*: 10-25.
- Paavola, S. & Hakkarainen, K. (2005). "The knowledge creation metaphor–An emergent epistemological approach to learning". *Science & Education*, 14(6): 535-557.
- Parker, I. (1999). "Against relativism in psychology, on balance", *History of the Human Sciences*, 12(4): 61-78.
- Radford, G. P. (1992). "Positivism, Foucault, and the fantasia of the library: conceptions of knowledge and the modern library experience". *The library quarterly*, 408-424.
- Ricci, D. (1977). "Reading Thomas Kuhn in the Post-Behavioral Era". *The Western Political Quarterly*, 30(1): 7-34.
- Rorty, R. (1991). *Objectivity, relativism, and truth: philosophical papers (Vol.1)*. Cambridge University Press.
- Sargut, A. S. (2012). "Sosyal Bilim Olarak Örgüt ve Yönetim Araştırma Alanları: Bilimsel Meşruiyet Sorunları Nasıl Aşılır?" *Anadolu University Journal of Social Sciences*, 12 (2): 1-16.
- Sayer, A. (1992). *Method in Social Science: A Realist Approach*, Londra: Routledge.
- Sayer, A. (1997). "Critical Realism And The Limits To Critical Social Science". *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 27(4): 473-488.
- Schlick, M. (1999). *Positivism and realism*. R. Boyd, P. Gasper ve J. D. Trout (Der.). *The Philosophy of Science*, 37-55. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Swingewood, A. (1998). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi, Çeviren: Osman Akınbay*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Şimşek, H. (1997). "Pozitivizm ötesi paradigmatik dönüşüm ve eğitim yönetiminde kuram ve uygulamada yeni yaklaşımlar". *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 3(1): 97-109.
- Sims-Schouten, W.; Riley, S. C. & Willig, C. (2007). *Critical Realism in Discourse Analysis A Presentation of a Systematic Method of Analysis Using Women's Talk of Motherhood, Childcare and Female Employment as an Example*. *Theory & Psychology*, 17(1): 101-124.
- Sunar, İ., (1999). *Düşün ve Toplum*. Ankara: Doruk Yayıncılık.
- Turner, J. H.; Beeghley, L & Powers, C. H. (2010). *Sosyolojik Teorinin Oluşumu, Çeviren: Ümit Tatlıcan*, Bursa: Sentez Yayınları.
- Yıldırım, E. (2004). "Türk Sosyolojisinde Pozitivizm: Bilginin Sosyolojik Tasarımı (1908-1945), *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 1:107-130.
- Zimmerman, A. (2007). "Fear of Knowledge: Against Relativism and Constructivism". *Ars Disputandi*, 7(1): 13-18.